

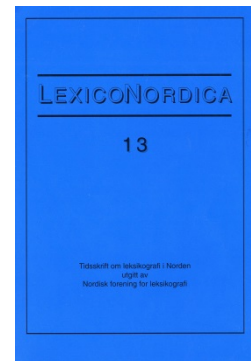
LexicoNordica

Titel: Ordbog over det norrøne prosasprog som en historisk ordbog

Forfatter: Christopher Sanders

Kilde: LexicoNordica 13, 2006, s. 69-84

URL: <http://ojs.statsbiblioteket.dk/index.php/lexn/issue/archive>

© LexicoNordica og forfatterne

Betingelser for brug af denne artikel

Denne artikel er omfattet af ophavsretsloven, og der må citeres fra den. Følgende betingelser skal dog være opfyldt:

- Citatet skal være i overensstemmelse med „god skik“
- Der må kun citeres „i det omfang, som betinges af formålet“
- Ophavsmanden til teksten skal krediteres, og kilden skal angives, jf. ovenstående bibliografiske oplysninger.

Søgbarhed

Artiklerne i de ældre LexicoNordica (1-16) er skannet og OCR-behandlet. OCR står for 'optical character recognition' og kan ved tegngenkendelse konvertere et billede til tekst. Dermed kan man søge i teksten. Imidlertid kan der opstå fejl i tegngenkendelsen, og når man søger på fx navne, skal man være forberedt på at søgningen ikke er 100 % pålidelig.

Christopher Sanders

Ordbog over det norrøne prosasprog som en historisk ordbog

This article aims to place *Ordbog over det norrøne prosasprog* (ONP) within the context of the discussion of just how historical various so-called “historical dictionaries” are or aim to be. The principal focus for ONP is the order in which the senses of polysemous words are presented. The abstract noun *dyggð* (‘virtue’) is chosen to demonstrate both what is typical and what is perhaps peculiar to ONP in this respect.

Ordbog over det norrøne prosasprog // A Dictionary of Old Norse Prose (ONP) blev konciperet i 1939, da Den arnamagnæanske kommission besluttede at iværksætte en revision af Fritzners *Ordbog over Det gamle norske Sprog* (Fritzner 1886–1896), et større og mere autoritativt værk end Cleasby og Guðbrandur Vigfússons *Icelandic-English Dictionary* (Cleasby-Vigfusson 1874/1957). Man besluttede at begrænse sig til prosaen, da en ordbog over det poetiske sprog nylig var udkommet (Finnur Jónsson 1931). Efter nogle års excerperingsarbejde, som pga. verdenskrigen kørte på meget lavt blus, blev det klart, at der var temmelig lidt zweek i blot at revidere det ældre værk, og at projektet skulle omdefineres som en ny leksikografering af oldislandsk fra de første håndskrifteres tid op til reformationen og for gammelnorsks vedkommende op til ca. 1370; disse to sprogstadier, oldislandsk og gammelnorsk, betegnes under ét ”norrønt”.

Hvorfor skulle der laves en ny ordbog? Dels var der efter 1886 kommet en række nye udgaver af norrøne tekster, af særlig interesse var det islandske diplommateriale med vigtige og daterbare indslag fra samtidens daglige liv; dels var man klar over, at store dele af ordforrådet hidtil var blevet forsømt, ikke mindst inden for den oversatte og senmiddelalderlige litteratur. I perioden mellem 1940 og 1964 blev nytilkomne tekster og hidtil forsømte områder af ordforrådet dyrket intensivt, og tilvæksten sætter markant præg på de ordbogsartikler, ONP har publiceret mellem 1995 og 2004. Ordbogsproduktionen blev ikke særlig stramt styret i de første år af ordbogens tilværelse. Men overmåde mange tekster blev excerperet, selektivt, og særlig store landvindinger opnåedes med hensyn til optrævlingen af forholdet mellem norrøn latinsk-baseret litteratur – for det meste af religiøs eller encyklopædisk art – og de forhåndenværende latinske paralleltekster. Herved er det nu muligt for

ONP at anføre mange latinske paralleler til ord og citater i de oversatte værker.

Produktionen kom først rigtig i gang i 1989, da der blev trykt et registerbind med overblik over korpus, udgaver, håndskrifter og håndskriftdateringer (ONP Registre, 1989) og siden med de tre egentlige ordbogsbind, som når til og med 'em' i alfabetet (ONP 1–3, 1995–2004).

Inden for Bo Svenséns typologi (Svensén 2004:28) er ONP en diakronisk historisk ordbog – men i hvilket omfang er den egentlig diakronisk? Vores projekt er ofte i officielle skrivelser blevet betegnet som en historisk/semantisk ordbog – men hvad menes der med det? Zgusta skriver i sin *Manual of Lexicography* (1971:200) følgende:

Historical dictionaries focus their attention on the changes occurring both in the form and the meaning of a word ... within the period of time for which there is historical (usually textual) evidence at hand.

Og han tilføjer (Zgusta 1971:202):

The compilers of the very big historical dictionaries frequently cannot indicate the single senses of the words, and above all not the single quotations, in their real historical sequence, because such a presentation would be rather chaotic; they must present their material, not unfrequently, in logical groups, or by semantic connections, or by some other principle, and proceed historically only within these “chapters”.

Selvom Zgusta her taler specifikt om ”meget store ordbøger”, genspejler hans bemærkninger vores egne erfaringer, og ONP har, til trods for at ordbogen dækker over en periode på ca. fire hundrede år, altid været bevidst om at præsentere sig mere som en semantisk end en egentlig historisk ordbog inden for den afgrænsede periode.

Dog på én måde belyses ONP's materiale historisk, og det med betydelig vægt. En ordbog kan næppe anses for at være historisk overhovedet, medmindre det i et eller andet omfang vha. vedkommende værks indretning er muligt at datere citaterne, og det kan være interessant et øjeblik at dvæle ved den måde, hvorpå andre historiske ordbøger over germanske sprog behandler dette kompleks. The Oxford English Dictionary (OED), the Middle English Dictionary (MED) og Svenska Akademiens ordbok bringer årstal i tilslutning til hvert citat, hvorimod Ordbog over det danske Sprog, Norsk Ordbok, Norsk Riksmålsordbok, Söderwalls Ordbok öfver svenska medeltids-språket, Schlyters Ordbok till Samlingen af Sweriges Gamla Lagar og, sidst i rækken, ONP henviser brugeren til et indeks over kilder, som i vores

tilfælde befinder sig i et særligt registerbind.¹ Når man diskuterer, i hvilken rækkefølge ”historiske ordbøger” anbringer betydninger for flertydige ord, skal dette moment ikke glemmes: at det i alle de nævnte opslagsværker i et vist omfang er muligt for den mere eller mindre ihærdige bruger at konstatere en (omtrentlig) årstalsangivelse (i de fleste tilfælde i henhold til nedskrivningstid, i nogle tilfælde også et formodet affattelsestidspunkt)², uanset hvor i en definitionsrækkefølge et bestemt citat er anbragt (ang. diskussion af definitionsrækkefølge i øvrigt jf. især Birgit Eakers bidrag i dette bind).

Principielt bringer ONP endvidere, for hvert opslagsord, det ældste citat i ordbogens arkiv, enten i fuld citatform eller som såkaldt nøgen henvisning uden tilhørende citat, og hvert eneste citat kan, ved opslag i registerbindet, takket være citatets entydige signatur, dateres i forhold til nedskrivningstiden (intet forsøg er gjort på at angive oplysninger om affattelsestidspunktet).

Herudover forsøger hver redaktør ved udvælgelsen af citater til trykning som eksempel materiale – der er normalt plads til at anvise ca. 40 % af citaterne i ordbogen i dens trykte form – at dække ordets kronologiske spredning ved angivelse af både tidlige og sene forekomster og nogle fra tiden indimellem. Men redaktionen har så godt som aldrig oplevet, at en artikel, der behandler et flertydigt ord, kunne opbygges definitionsmæssigt strengt kronologisk. Derfor skriver vi blot – og forsigtigt – i vejledningen (*ONP 1–3 : Nøgle // Key 2004:29*):

Hvor et opslagsord har flere betydninger, anbringes den betydning, der opfattes som den primære, oftest som den første; konkrete betydninger er normalt placeret før abstrakte, egentlige før overførte.

Herved bliver det et hængende spørgsmål, hvad der egentlig udgør en ”primær” betydning. Dilemmaet om, hvorvidt en historisk ordbog kan eller skal forsøge at præsentere en historisk/kronologisk række af betydninger for flertydige ord, er blevet meget instruktivt behandlet i Robert E. Lewis’ artikel, skrevet på baggrund af hans erfaringer med MED, hvor han længe var hovedredaktør (Lewis 2004). Heri skelner han imellem ”developmental logic” og ”relational logic” (Lewis 2004:152), hvor ingen af de to er strengt kronologisk, men den første, repræsenteret

¹ The Dictionary of Old English, Toronto (indtil videre publiceret på mikrofiche og på cd-rom, se www.doe.utoronto.ca) har valgt i ordbogens nuværende publikationsformer ikke at angive dateringer i tilslutning til de anbragte citater, men det forventes, at oplysninger af denne type vil blive gjort tilgængelige ved projektets afslutning (personlig oplysning fra DOE’s redaktion).

² MED udmærker sig ved i visse tilfælde at angive begge dele (hvor tidsforskellen formodes at være på mindst 25 år (Kurath 1954:17b)).

hovedsagelig ved OED, tenderer mere i retning af en kronologisk tænkning, mens den anden, som ofte praktiseret ved MED, kan være ”semantisk-logisk” uden hensyn til kronologi (”grouping of senses regardless of which is later or derived from the other” (Lewis 2004:153)).

ONP blander, ligesom andre sammenlignelige ordbøger, i visse henseender disse to fremgangsmåder, men hovedsagelig kan det konstateres, som en art uddybning af det, der er udtrykt i brugervejledningen, at ONP’s redaktionelle politik går i retning af det, som Lewis beskriver som ”relational logic”.³

Lad os som eksempel inden for ONP’s publicerede artikler tage det feminine substantiv *dyggð*, som har en række beslægtede former i andre germanske sprog, blandt dem nudansk *dyd*.

Først skal der foretages en sammenligning med de to ovenfor nævnte bedst kendte forgængere for vores projekt, Fritzner (bind I 1886), med dansk/norsk som forklaringsprog, og Cleasby-Vigfusson (1874/1957), som er redigeret på engelsk. Sammenligningen viser klart den store forskel, der er at finde mellem forgængerne og det nuværende ordbogsprojekt.

Fritzners ordbog deler op i 3 betydninger (med støttende citater, jf. den fotografiske gengivelse på s. 84):

- 1) Trofasthed, Retskaffenhed
- 2) Kraft, Evne, god Egenskab
- 3) god Gjerning

Mens Cleasby-Vigfusson, efter en opremsning af beslægtede ord i andre germanske sprog, har følgende opdeling (igen med støttende citater, jf. den fotografiske gengivelse på s. 84):

virtue, probity, only used in a moral metaph. sense; the original sense (from *duga*, q.v.) of *valour, strength*, which prevails in the A[nglo] S[axon], is quite obsolete [herefter bringes der oversættelser af fraser, hvori ordet optræder: ... *to trust in one's integrity*, ... *help and faithful service*, ... *for his faithfulness*]⁴

³ Denne udtalelse er af lignende karakter som Lewis’ modererede opsummering ”My sense is that the MED, as it progresses, and certainly in my time, uses an order that tries to suggest logical development, whether or not it is chronological” (Lewis 2004:154).

⁴ Man bemærker, at den af Cleasby-Vigfusson savnede betydning ’valour, strength’ nu tilsyneladende er at finde i ONP’s materiale, registreret i den trykte artikel som def. 5) *duelighed, tapperhed // fortitude, bravery* og def. 1) *kraft, styrke ... // power, strength ...*

β. in mod. eccl. writers the Lat. *virtus* is rendered by *dyggð*⁵

γ. *virtue*, of an inanimate thing, of a tree

I bind 3 af ONP i artiklen *dyggð* ses følgende præsentation af definitioner (når der er tale om specielle anvendelser, angives disse i rund parentes) (fotografisk gengivelse af hele artiklen på s. 81–83):

dyggð *sb. f.* [-ar; -ir]

1) *kraft, styrke, gavn // power, strength, benefit*

2) *(om stens/urters helbredende kraft/egenskab // of the healing power/quality of stones/herbs)*

3) *egenskab, kvalitet // property, quality*

4) *(pl.) (om de syv ridderlige færdigheder // of the seven knightly skills)*

5) *duelighed, tapperhed // fortitude, bravery*

6) *moralsk kvalitet, dyd, dydighed, godhed // moral quality, virtue, virtuousness, goodness*

7) *dydig handling, god gerning // virtuous act, good deed*

8) *oprigtighed, redelighed, troskab, loyalitet // uprightness, integrity, faithfulness, loyalty*

dyggð ok drengskapr

trúa til dyggðar *stole på (ngns) redelighed // trust (sby's) uprightness/integrity*

veita/sýna/tjá dyggð

9) *(hustrus) troskab, (kvindes) dyd // (a wife's) faithfulness/loyalty, (a woman's) virtue*

10) *(pl. dyggðir) (om helligåndens syv gaver, cf. Roos 1958 [KLN 3] 384, Kilström 1958 297-306 // of the seven gifts of the Holy Spirit)*

Artiklen demonstrerer i sin struktur, ved tilrettelæggelsen af definitioner inden for et flertydigt ord, ONP's politik, citeret ovenfor, om at tage udgangspunkt i en 'primær betydning', og man ser en tendens til at

⁵ Varierende stavemåder af substantivet med henholdsvis -g- og -gg- skyldes anvendelsen af to forskellige normer for standardiseret norrøn ortografi.

bevæge sig fra det generelle til det mere specifikke, så vidt muligt i en gennemskuelig tankefølge.⁶

Mens Fritznér vælger at begynde med en moralsk betonet betydning (*Trofasthed, Retskaffenhed*) og Cleasby-Vigfussons opstilling gør noget lignende (først: *virtue, probity*), begynder ONP's definitionssekvens med den antagelig mest generelle af definitionerne (*kraft, styrke, gavn*), den, der kan siges at danne indledning til de efterfølgende. Selv om det i litteraturen virker, som om det er def. 6 (*moralsk kvalitet, etc.*) og 8 (*oprigtighed, etc.*), der er de mest centrale – ligeledes er det disse betydninger, som frekvensmæssigt vejer tungest – er det ikke dem, der er valgt som udgangspunkt i ONP's artikelopbygning.

I det følgende vil jeg kommentere nogle aspekter af ONP's anvendte definitionsrækkefølge i lyset af de teoretiske overvejelser refereret herovenfor og i forhold til, hvad der i en række henseender kan betragtes som ONP's særstilling i forhold til andre middelaldersproglige ord-bøger.

Men først er det en fordel at orientere sig, bl.a. med henblik på ordets etymologiske artsfæller.

Dyggð er beslægtet med verbet *duga*, som i ONP har fået følgende opstilling af hoveddefinitioner:

A.1) *yde indsats, gøre sit bedste, vise hvad man duer til, vise sig dygtig // make an effort, do one's best, demonstrate one's worth*

2) *du (til ngt), være til nytte, virke, have gyldighed, gå, være mulig, lykkes, være fyldestgørende/tilstrækkelig, kunne holde // serve (to a purpose), be of use, be effective, be valid, be feasible, be possible, succeed, suffice, keep (without spoiling)*

3) *støtte, tage sig af, stå bi, hjælpe, bjærge // support, take care of, assist, help, save*

Dette verbum er beslægtet med oldsaksisk *ā-dôgian* 'ertragen' og oldengelsk *gedīgan* 'overleve, leve videre' (eller i transitiv brug 'overleve noget'). *Dyggð* er ifølge Ásgeir Bl. Magnússon (1995:139 (artiklen 'dyggr')) mere umiddelbart udviklet under indflydelse fra et andet beslægtet norrønt ord, adjektivet *dyggr*, som i ONP er forklaret som følger:

1) *virkningsfuld, af god kvalitet, tjenlig, anvendelig // effective, of good quality, serviceable*

⁶ Denne tendens kan, ud over det eksempel som fremdrages her, *dyggð*, for eksempel ses i bind 3 af ONP ved substantiverne *dómr, drengr, dúkr* og *dýrð*.

2) *brav, redelig, tro, trofast, loyal // worthy, upright, trustworthy, true, faithful, loyal*

Betydningerne af disse to ord, *duga* og *dyggr*, har højst sandsynligt spillet en rolle for udviklingen af betydninger og anvendelser af substantivet *dyggð*.

Én af de ting, man muligvis lægger mærke til, når man læser artiklen *dyggð* i dens fulde form med tilhørende citatmateriale, er, at hvad der af nogle betragtes som kernen i den oldislandske litteratur, nemlig islændingesagaerne (Njáls saga, Egils saga osv.), ikke er repræsenteret. Ingen islændingesaga er citeret i den trykte artikel, hvilket er kritisabelt, da der dog findes 4 til 5 citater fra denne genre i det u citerede materiale. Ikke desto mindre har ordet tilsyneladende kun en marginal plads i det tidlige hjemlige ordforråd.

Et andet interessant moment ved første øjekast kunne være, at det er nummer 10, den sidste definition i rækkefølgen, der indeholder det ældste registrerede citat (fra ca. 1300), markeret med en solid sort klat (en bullet). Denne konstatering er dog ikke i sig selv af overvældende betydning, da der også i ONP's materiale findes fire citater dateret til ca. 1300–1325, et fra ca. 1320–1350, et diplom fra 1340 og to citater fra ca. 1325–1375. Det ældst nedskrevne citat står således ikke isoleret aldersmæssigt, og den præcise fordeling af den ældste gruppe af citater i forhold til de forskellige definitioner er højst sandsynligt blot en afspejling af det moment, som senere vil blive inddraget i diskussionen: overleveringens tilfældigheder.

Citatmassen, uanset hvilken definition af ordet *dyggð* vi kigger på, er gennemgående åndeligt, dvs. religiøst/moralsk inspireret, eller hentet fra oversættelser af udenlandske værker. Det er imidlertid forbavsende, at ingen af de tidlige religiøse tekster baseret på latinske kildetekster er repræsenterede, det drejer sig fx om værker som de norrøne oversættelser af Elucidarius, Alkvins *De virtutibus et vitiis*, Gregor den stores homilier m.m. Ordforrådet i disse værker, dvs. oversættelser til norrønt dateret til før ca. 1225, blev undersøgt af Ernst Walter (1976), og han noterede med interesse, at ordet *dyggð* med dets stærkt moralske konnotationer ville have været meget anvendeligt i disse tekster, men at det var mærkbart fraværende (Walter 1976:43 n. 4). Walter konstaterer sparsom opmærksomhed på dette forhold i tidligere ordstudier, men han bemærker, at Dietrich Hofmann har foreslået, at en sammenkobling af verbet *duga* med begrebet *hugr* 'sind' kunne være "Entlehnung aus der angelsächsischen Dichtersprache". I forlængelse af dette spørger Walter: "War *dygð* im Norden nicht bekannt? Gehört das Wort zum Lehngut? Wir können diese Fragen nur hier stellen, aber leider nicht beantworten." Der gøres heller ikke her noget forsøg på at besvare spørgs-

målet, men en sådan sammenkobling (af *hugr* og *duga*) kan have spillet en rolle i den tidlige historie bag udviklingen og anvendelsen af det norrøne ord *dyggð*.⁷

Det er med andre ord ganske tænkeligt, at *dyggð*, selv om ordet, sandsynligvis mest gennem adjektivet *dyggr*, har etymologiske rødder i de mest fundamentale betydninger af de germanske verber beslægtet med norrønt *duga* (således som disse betydninger afspejles i oldsaksisk, oldengelsk m.m.), først har været brugt i norrønt som en art låndannelse med oprindelse i oldengelsk, og her kan det oldengelske substantiv *duguð* med en fundamental betydning 'virtue, excellence' (Dictionary of Old English: cd-rom-udgave eller mikrofiche) have spillet en rolle. Andre benyttelser eller betydninger, som for os med norrøne øjne kunne forekomme mere primære (*kraft, styrke, gavn*), kunne være senere hjemlige udviklinger ved blandt andet afsmitning fra de antagelig allerede aktive *dyggr* og *duga*; her kan det tilføjes, at en formodning om, at en moralsk orienteret anvendelse skulle være den fundamentale for ordet *dyggð*, meget vel kan forklare opstillingsrækkefølgen hos både Fritzner og Cleasby-Vigfusson.

Nærværende fremstilling af forskellige tænkelige dispositioner ved fremlæggelsen af et ords betydninger (og anvendelser) demonstrerer ordbogsredaktørens dilemma, når der skal etableres en definitionsrækkefølge for et ord som *dyggð*: Hvilken definition skal stilles forrest som udgangspunkt for en acceptabel sekvens, 'moralisk oprigtighed' eller det, der semantisk virker mere grundliggende, ONP's def. 1) *kraft, styrke, gavn* – ? Heldigvis kommer her ONP's almene princip, ifølge hvilket man stræber efter at etablere en potentielt logisk sekvens, ofte bevægende sig fra det generelle til det mere specifikke (og fra det mere bogstavelige til det mere abstrakte), redaktøren til undsætning; i overenstemmelse hermed begynder artiklerne for både *dyggð* og *dyggr* med en generel definition, og de bevæger sig herudfra. Det behøver næppe nævnes, at opretholdelsen af et sådant alment princip – for så vidt ordmaterialet tillader det – gør det nemmere for både redaktører og brugere at sammenligne beslægtede ord. At *dyggðir* (pl.) brugt "(om helligåndens syv gaver, cf. Roos 1958 [KLN 3] 384, Kilström 1958

⁷ Som nævnt af Walter er der én poetisk forekomst af *dyggð*, som kunne se ud til at være ældre end den ældste i prosaen, men den er ikke uproblematisk: I strofe 31 af Hallar-Steins Rekstefja (oprindelig fra det 12. århundrede) er 'dyggð' i to primære håndskrifter fra henholdsvis ca. 1375–1400 og ca. 1350–1375 brugt på en udefinérbar måde om en af Ólafur Tryggvasons attributter, men to andre håndskrifter, dateret ca. 1387 og ca. 1400–1425, har læsemåden 'dyrð' ('storhed, etc.'). Det er derfor et åbent spørgsmål, hvilken af de to der er den mest oprindelige læsemåde (jf. tekstopstillingen i The Skaldic Poetry Project www.skaldic.arts.usyd.edu.au).

297–306)” er havnet på en sidsteplads som def. 10, skønt vi her, med en snæver margen, finder det ældste citat (samtidig det eneste med denne anvendelse), skyldes alene den ekstremt specifikke anvendelse. Principielt kunne denne definition godt have fundet sin plads højere oppe i artiklen.

Et generelt forhold må tages i betragtning. Det forbliver et problem for mange historiske, og i særdeleshed middelaldersproglige, ordbøger, hvor tilfældigt og ufuldstændigt det materiale er, som skriftligt er overleveret til nutiden. Ikke så sjældent kan en ONP-redaktør konstatere, at det ville have været muligt at skitsere en kronologisk/semantisk udvikling for et opslagsord, hvis blot de mellemstadier, man kan forestille sig må have eksisteret undervejs i en udviklingskæde, også havde været skriftligt overleveret; herved er der nævnt en betydelig forhindring på vejen til fuld historicitet.

To specielle forhold, som har gjort sig gældende inden for ONP's egen projekthistorie og redaktionelle udvikling, bidrager yderligere til, at der ved denne ordbog ikke gøres forsøg på at anvende en mere ”developmental logic”, når definitionerne skal præsenteres: ONP's korpus omfatter ikke poesi, og ONP's opstilling af dansk/engelske definitioner er lineær, ikke hierarkisk.

Ang. korpus. ONP er forhindret i at fremlægge det komplette, dvs. det bedst mulige historiske overblik over en bestemt semantisk ordgruppe, ikke blot pga. den sporadiske overlevering, men mere specifikt fordi ordbogens korpus ikke omfatter poesi;⁸ dette er således endnu en grund til, at ”developmental logic” hverken forsøges eller praktiseres. For nogle sprogbrugere i middelalderen har der været en række poetiske nuancer eller konnotationer, som efter omstændighederne må have bidraget til ordenes anvendelse både i det dagligt talte sprog og i skreven prosa, og begge dele, dvs. både de mundtlige og de poetiske sproglige forekomster, skulle ideelt set være inddraget, hvis det komplette historiske billede skulle opmales; de mundtlige forekomster er for evigt tabt, og ONP har et givent korpus, som ikke omfatter poesien.

Ang. præsenteringsform. En fordel, men også en komplikation ved ONP's præsenteringsform er de to meta- eller forklaringsprog, dansk og engelsk; ved at benytte mere end ét sprog er ordbogens potentielle

⁸ Som nævnt ved artiklens begyndelse, findes der en ordbog fra 1931, der dækker poetisk sprogbrug (Finnur Jónsson 1931). Det er et udtrykt håb, at projektet nævnt i fodnote 7, www.skaldic.arts.usyd.edu.au, vil udmunde i en ny ordbog til skjalde-digtningen.

modtagerkreds udvidet, og der sker en vis kvalitetssikring, men redaktionsprocessen er besværliggjort. De ækvivalenter, som gives på de to sprog, skal, samtidig med at pariteten mellem dansk og engelsk kontrolleres, afstemmes i forhold til de citater, der er anført i hver artikel. Denne proces viste sig tidligt under udarbejdelsen af de første prøveredaktioner at være gavnlig, men også tidskrævende, og i en søgen efter rationaliseringsmuligheder blev det besluttet, at ordbogsartiklerne – under alle omstændigheder – skulle fremlægges i en flad, lineær struktur, praktisk fortløbende nummereret, i stil med Fritznors ordbog. Dog sker der en vis underinddeling, idet et ords særlige anvendelse kan præsenteres parentetisk.

Formen kan demonstreres, atter med henvisning til *dyggød*. Den nærmere specificerende definition (*om stens/urters helbredende kraft/egen-skab*) optræder, trods sin begrænsede udbredelse, allerede som def. 2, idet denne brug bedst ses i forlængelse af, eller som en videreudvikling af def. 1; i en hierarkisk struktureret ordbog ville forholdet være blevet vist ved en tydeligere underordning. Ligeledes er anvendelsen (*om de syv ridderlige færdigheder*) anbragt som def. 4, kun parenteser angiver, at der er tale om en slags underafdeling af def. 3) *egenskab, kvalitet*. Lignende betragtninger gør sig gældende ved beslutningen om at lade en potentielt tæt forbindelse mellem definitionerne 6) *moralsk kvalitet, dyd, dydighed, godhed* og 8) *oprigtighed, redelighed, troskab, loyalitet* blive afbrudt af den konceptuelt underordnede def. 7) *dydig handling, god gerning*.

ONP må opsummerende karakteriseres som en først og fremmest semantisk ordbog; den kan skrives ind i typologien af historiske ordbøger som historisk-dokumenterende, idet den tilbyder adgang til en håndskriftdatering for hvert enkelt citat, men i opstillingen af flertydige ords forskellige betydninger og anvendelser praktiseres fortrinsvis ”relational logik” (”relational logic”, Lewis 2004).

Sluttelig skal nye planer for ONP nævnes. Den arnamagnæanske kommission, styreorgan for ordbogen (som er finansieret af staten over Danmarks finanslov), har december 2004 varslet en betydelig, men forhåbentlig foreløbig kursændring.

Fortsat produktion af alfabetisk ordnede ordbogsbind er midlertidig indstillet. I løbet af tre år skal samtlige ordbogssedler være lagt ud på internettet, i første omgang i grafisk form, så hver skannet seddel optræder som et billede, dog samtidig, hvor muligt, linket til en grafisk gengivelse af den pågældende side i den trykte udgave, hvorfra citatet er exciperet (eller til en opdateret udgave). Inspiration og konsulentbi-

stand til denne opgave er hentet hos Norsk Ordbok i Oslo. Planen kræver ekstrabevilling og ekstra assistance.

Mens det må beklages, at en efterhånden velfungerende ordbogsproduktion afbrydes, er selve seddelfotograferingen og udlægningen på nettet af de gamle, sjældne og vanskeligt tilgængelige udgaver, eller de nye, der i mellemtiden har afløst dem, et tiltag, som må hilses velkommen. Brugeren behøver ikke længere møde op for at konsultere seddelsamlingen i København, henvisninger og udgaver vil være opdaterede, og der kan anes og tænkes udviklet mange flere fordele, fx vil der for hvert ord kunne linkes til eksisterende elektroniske ordbogsværker, i første omgang Fritznors ordbog. Endemålet må være en sammenkobling af en redigeret ordbog med et digitaliseret tekstkorpus, alt udviklet i samarbejde med interesserede institutioner og enkeltpersoner.

Redaktørerne foretager, i ventetiden og sideløbende med det tre-årige skanningsprojekt, en grundig revision af ordlisten, som er projektets underliggende lemmaliste, sammenholdt med seddelmaterialet – og udvider og ajourfører listen med hensyn til andre ordbøgers og glossarers registreringer. Arbejdet udmøntes i et nyt og bedre elektronisk grundlag for fortsat ordbogsproduktion. Alt dette skrives i håb om, at ONP ikke går hen og bliver et historisk projekt i mere end én forstand.

Litteratur

Ordbøger

- Ásgeir Bl. Magnússon 1995: *Íslensk orðsifjabók*. 3. prentun með leiðréttingum. [Reykjavík]: Orðabók Háskólans.
- Cleasby-Vigfusson 1874/1957 = Cleasby, Richard/Gudbrand Vigfusson: *An Icelandic-English Dictionary*. Oxford: Clarendon Press 1874; Second Edition with a Supplement by Sir William A. Craigie. Oxford: Clarendon Press 1957.
- Finnur Jónsson 1931: *Lexicon Poeticum*. 2. Udgave. København: S.L. Møllers Bogtrykkeri.
- Fritzner, Johan 1886–1896: *Ordbog over Det gamle norske Sprog*. 2. ed. 3 bind. Kristiania: Den norske Forlagsforening.
- MED = *Middle English Dictionary*. Eds. Kurath, H./S.M. Kuhn/R.E. Lewis *et al.* 13 Vols. Ann Arbor: University of Michigan Press 1952–2002.

OED = *The Oxford English Dictionary*. Eds. Murray, J.A.H./H. Bradley/W.A. Craigie/C.T. Onions. 10 Vols. Oxford: Clarendon Press 1884–1928.

ONP = *Ordbog over det norrøne prosasprog // A Dictionary of Old Norse Prose*. Registre + 3 bind. København: Den arnamagnæanske kommission 1989, 1995–2004. www.onp.hum.ku.dk

ONP 1–3 : *Nøgle // Key* 2004 [brugervejledning + opdateret register]. København: Den arnamagnæanske kommission.

Anden litteratur

Kurath, Hans/Margaret S. Ogden/Charles E. Palmer/Richard L. McKelvey) 1954: *Middle English Dictionary: Plan and Bibliography*.

Lewis, Robert E. 2004: Aspects of Polysemy in the Middle English Dictionary. I: Julie Coleman/Anne McDermott (eds.), *Historical Dictionaries and Historical Dictionary Research: Papers from the International Conference on Historical Lexicography and Lexicology, at the University of Leicester, 2002*. Lexicographica Series Maior 123. Tübingen: Max Niemeyer Verlag, 149–156.

Svensén, Bo 2004: *Handbok i lexikografi: Ordböcker och ordboksarbete i teori och praktik*. Andra upplagan. Stockholm: Norstedts Akademiska Förlag.

Walter, Ernst 1976: *Lexikalisches Lehngut im Altwestnordischen: Untersuchungen zum Lehngut im ethisch-moralischen Wortschatz der frühen lateinisch-altwestnordischen Übersetzungsliteratur*. Abhandlungen der Sächsischen Akademie der Wissenschaften zu Leipzig: Philologisch-historische Klasse 66:2. Berlin: Akademie Verlag.

Zgusta, Ladislav 1971: *Manual of Lexicography*. The Hague: Mouton.

Christopher Sanders

ordbogsredaktør

Ordbog over det norrøne prosasprog // A Dictionary of Old Norse Prose

Njalsgade 136

DK-2300 København S

chris@hum.ku.dk

ONP *dyggð*

dyggð sb. f. [-ar; -ir]

1) [■] [á mót e-u] *kraft, styrke, gavn* // *power, strength, benefit*: höggormarnir verða af því þegar aflima, er þeir skilia ... *dygd* ok krapt ordanna VP 550²¹ (*dygd* ... krapt ~ *lat. virtutem* 550³⁵); ef vatni ... Guðmundar fylgði þvílíkr krapttr ... má þat vitr maðr vel hugleiða, hværrar *dygðar* þat mundi þá vera, er hann sjálfr fylgði fram með bænnum sínum ok list heilags anda GBpD 257; mælti hann til skurdgodsins. vartu nókkurn tíma völdugr eda huar er nu su *dygd* [*var. dyrd* Bev118(2001)^x 347²⁰] er þu giorer ... synn oss matt þinn ok styrk BevB(2001) 347⁶; suo tapar og messan eckj sinne *dygd*, þö ad sä sie synndugur sem hana segir ÆvMið^{19x} 38¹³ (*cf. eng. þe vertu / Of þe messe* 38³¹); Sva mikil *dygd* veittiz honum a mot diófla vellði, at ... VP 375²; hann lez fiortan ár hafa bedit gud ... at hann gæfe honum *dygd* at sígra reidilóstinn VP 650¹⁶ (~ *lat. virtutem VitPat* 893³⁰); hafdi sueinninn sua þungan krankdom i kvidinum. at honum matti engi fæda sêtna. eda nockura *dygd* gera Nik Holm perg 16 4° 56v²⁸ (~ HMSII 151²⁰)

2) (*om stens/urters helbredende kraft/egenskab* // *of the healing power/quality of stones/herbs*): er mikil forvitni a vis at verða, hversv profiz *dygd* grasanna ... sem hinn líkþrai maðr hefir bergt af þessvm hialpardrykk, er hann sva heill vorðinn Mar655XXXII 434³; Ewax ... gorandi kunnigt huerir elligir (∴ *ærligir*) steinar eru. ok svo hvertt nafn litt eda *dygd* hver þeirra hefer ... Aller rettir steinar hafa þessa *dygd* sem boken seiger LapMedMisc 109²⁸ (~ *da. dygh HarpK* 174⁴); Hun (∴ *skarséta*) dugir ... vid hoggormsbitti ... Hana prisar miog papiass firir þessar *dygdar* (*ms. dygdir*) er nu eru sagdar MedMisc 62²⁸ → *ms. 10r*¹⁹ (~ *da. dygh HarpK* 153²⁴)

3) *egenskab, kvalitet* // *property, quality*: Cedrus eitt agiætt tre ... þat hefir fiðrar *dygdir*. þa fyrstu at þat kann eigi funa. þa adra ... Nik Holm perg 16 4° 59r¹ (~ HMSII 155²³) (≠ Cedrus ... hefir ... fjórar náttúru GBpD 183⁹⁻¹⁰); ef þers (∴ *skógartrésins*) kuistr er oliutrenu samtengdr ok sua plantadr. þa skiptiz rotarinnar afl ok umuendiz til þilikrar *dygdar* sem sealt treit hefir i ser Stj¹ 256⁷ (~ *lat. in propriam qualitatem IsidEtyM XVII* 7,61); h[afd]i þat (*ers*) þa *dygd* med ser ath eingi matti þui rida nema hann væri godur riddari ok vel borinn BevB(2001) 63⁹; engi fæðiz hingat at norðrlönd fegri at öllum kvennmannligum *dygðum* HG152 xvi²⁵

4) (*pl.*) (*om de syv ridderlige færdegheder* // *of the seven knightly skills*): sjau eru listir ok sjau *dygdir* (ok sjau leikar) ... (Sjau *dygdir* eru:) equitare, *natate, sagittare, (cestibus certare), *aucupare, *scacis ludere, (versificari) Æv^{57x} 172³ (~ *lat. Probitates DiscCler* 10²³); Tak þann ráðgjafa *er kann sjau lærdómslistir ok sjau *dygdir* Æv^{56x} 171¹⁶ (~ *lat. septem ... probitatibus edoctus DiscCler* 10⁴)

5) *duelighed, tapperhed* // *fortitude, bravery*: liet ek sem ek myndi hoggva hann. en hann var sva fvllhvi sem eingi

óttí væri vm at vera ... liet ek þetta verk fyrir faraz. Þviat hann var vverðugr davða firir sína dygd *Hulda^{II} 222²⁹*

6) *moralisk kvalitet, dyd, dydighed, godhed* // *moral quality, virtue, virtuousness, goodness*: Agathon ... var allra fedra frægaztr af þessum tveim dygdum litillæti ok þolinmæde *VP 517¹⁶* (*lat. virtute 517³¹*); var Nicholaus makligr byskupdominum þviat hann hafði með sér allar þær tolf dygdir er agiætr Paulus ... skrifar til sinns lærisueins Titum er byskups efnit a með sér at hafa *Nik Holm þerg 16 4° 16r²⁰* (~ *HMS^{II} 78¹⁶*) (*cf. lat. Vulg Tit 1,5-9*); (*i bøn:*) Iesu Christi cros verr minn vegur til allra dygda *Med434 37¹³*; hon er sínar hendr um hans háls hjartaliga leggjandi ... yfrit marga sæta kossa ... gefandi, með meiri list, dygd ok hæversku, en nokkur önnur (*júngfrú*) mætti slíkt vera veitandi *Rém^x 146⁸* (*cf. hun tekur [þessu] með mikille blidu ok hiartanligre elsku en ... 146²⁸⁻²⁹*); Est ibi pax, pietas, bonitas, lux, virtus, honestas ... Þar er friðr, mildleiki, góðleiki, ljós, dyggð, sæmd *BernhRitn 197²⁴* (~ *lat. in textu virtus 197²¹*); (ungir) smapiltar ... huerir er með dygd skærrar samuizku gafu eigi fleck syndar æ sína sæl *MarD634^x 881¹⁹* (~ *lat. gloria SpecH 260b⁶⁷* (*VII 107*)); þott margir ok lystiligir (*réttir*) ueri honum settir, tok hann af fám ... með ... miklum bindendis krapti ... Somu dygd framdi hann æ uin upp ok ualinn dryck *Thom² 323¹¹*; feckz honum dygdar ... sva mikít, at ... *VP 536⁶* (~ *lat. factum est ad augmentum meritorum eius 535³⁸*); flaug ok fluttist hans nafn ok dygd um alla landsbygðina, svá at með múginum var þat alræmt sem lögtekit mál, at hann skal heita sira Guðmundr góði *GBpD 17²¹*

7) *dydig handling, god gerning* // *virtuous act, good deed*: lœtr hann inn bera einsliga uist ... þa sem hann parterar fatökvm mönnvm ... sva at engin skyldi *missa. Fyrir þvilikar dygðir ueitti gvð honvm sína miskunn *MarS 214²⁸*

8) [til e-rs / við e-n] *oprigtighed, redelighed, troskab, loyalitet* // *uprightness, integrity, faithfulness, loyalty*: komit hingat til min goder dreinger ek uil tala uid ydr með dygd [*var. góðum vilja Rém^x 73¹*] en eigi með under hyggiu *Rém 73²⁹*; þat sama beiðumzt ek, at allir hofðingjar játi mér á sína dygd ok trú at halda honum til ríkis *KirjD^x 88¹⁷*; þessir tueirr byskupar uardueittu iafnan sælum Thomasi sína dygd, huart sem yfir stod blitt ædr stridt *Thom² 329³²*; þa man birtaz at Jonathas hefir samit satmal oc halldit dygd við Daudid *StjC 472¹⁵*; þeir rufu sína dygd við broður sinn *JJ SÁM 1 75ra¹⁷* (~ *PS 686³*) (~ *lat. de fracto pacto ... et diceret eis ... quod propter hoc eorum peregrinatio non valeret SpecH 1065b⁶⁷* (*XXVI 32*)); Nu mega menn síá digd þeira brædra til vor *FriðA^x 17¹⁷*; þessvm (*drengjum*) hefi ek gefit gvllit. haft þar í mot af þeim ást ok hollostv ok er betra lið ok dygd eins goðs dreings en mikít fe *Hulda^I 164¹¹*; skal hann þesso umbode fylgia so lengi sem ver finnum hans dygd oc hollostu *DN*

IV (1339) 205¹⁶; (proverb.; cf. FJOrdspr 76:) (ms.) vinnan verður keypt en dygdinn allðri Not604² 145²⁵ → ms. 40 (marg.) (cf. Kálund 1888 [ANF 4] 187) **dyggð ok drengskapr**: ef þu heitr upp æ tru þina [var. þina dygd ok drengskapr] at selia hann eigi við verði var. ÓT^I 85¹³; AM 62 fol “D¹”, etc.; hann framdi á mer þat milldi-verk, at ... eigi at eins gaf hann oss apr lifit, hellðr ... giæddi hann oss hinum dyrmætuztum giðfum ... fyr þessa hans dygd ok drengskapr beriumzt eg allðri honum i mot KirJA 7¹¹ **trúa til dyggðar** [e-m] [um !] stole på (ngns) redelighed // trust (sby’s) uprightness/integrity: ek skal eigi halla réttum dómi, ef mér er trúat til dyggðar um Flóam^x 47 **veital sýna/tjá dyggð** [e-m]: her fyrir veitti margr honum enga dygd i hiartanv þo at hann letiz honum þiona ÆvFocas 272²⁰; bið ek þik firir þa dygd, er þv hefir mer leingi synt Mar655XXXII 580⁴; Jndialand gaafu þeir fostbrædr Kodier vin sinum ok launudu honum suo langa fylgd ok mikla dygd at hann hafði þeim synt Vikt 49⁵; guð launi yðr góð ráð ok alla þa hæversku ok dygd, sem þer hafð mér tját Ré^mx 148¹

9) (hustrus) troskab, (kvindes) dyd // (a wife’s) faithfulness/loyalty, (a woman’s) virtue: Sv goða riddarans hvsfrv var vel kristin, elskaði gvð ok hans blezaða moþvr, her með geymir hon bonda sinvm sanna dygd, þo at hann geri øðrvvissi MarS 274¹⁷; Leg hann (v: magnetem) undir hofuth konu sofandi, ef þik forvitnar dygd hennar Lap²194 81¹⁹

10) (pl. dyggðir) (om helligåndens syv gaver, cf. Roos 1958 [KLNLM 3] 384, Kílström 1958 297-306 // of the seven gifts of the Holy Spirit): scirnin ... vapnar oss með miscvnn sia falldligra dyggða heilags anda •ÁKr 22²⁴

Comp.: bindandis-; drengskapar-; einkar-; góðfýsis-; góðvilja-; hreinlífis-; jungfrú-; kvenn-; kvennmanns-; líkams-; lítillátis-; mann-; messu-; ó-; van-; þolinmóðis-

Gloss.: EJ (cf. corr.); CIV-gð; Suppl2-gð; Fr-gð; Hertzb-gð; Rím-gð; LP; Med-gð; AJ-gð-; deVr-gð; Fr4-gð; NO-gð; Wálter-gð (index: -gd); ÁBIM (dyggur); (Bl-gð cf. corr.)

Litt.: Halldór Kr. Friðriksson 1898 [ANF 14] 351-354; Roos/Holtsmark/Gustafsson 1958 [KLNLM 3] 383-385, 386-389; Tveitane 1968 96-120, 126-127

Fritzner *dygð*

dygð, *f.* 1) Trofasthed, Rettsfasthed. *Fm.* VI, 58. 227. VII, 58; *Æf.* 91³⁴; geymir hónða sinum sanna *dygð* o: bliver sin Egtemand oprigtig tro, *Mar.* 274¹⁷. 2) Kraft, Evne, god Egenstabs; (hafði) þat (ers) þá *dygð* með sér, at — *Bev.* 217⁴¹; styrkja líkams *dygðir* *Mar.* 684²⁷; ef þess kvistr er olivotrénu samtengðr — þá skiptist röturinnar afl ok umvendist til þílikrar *dygðar*, sem sjálft tréit hefir í sér *Stj.* 256⁷. 3) god Gjerning. *Mar.* 214²⁸. 217⁸; *Heilag.* II, 388¹¹ (= kraptr 388²¹).

Cleasby-Vigfusson *DYGD*

DYGD, *f.* [A. S. *duguð* = *doughtiness, valour*; O. H. G. *tugad*; Germ. *tugend*; Swed. *dygd*; Dan. *dyd*] :—*virtue, probity*, only used in a moral metaph. sense; the original sense (from *duga*, q. v.) of *valour, strength*, which prevails in the A. S., is quite obsolete; *trúa e-m til dygðar um e-t, to trust in one's integrity*, *Fs.* 121 (of a judge); *fyrir sakir þinnar dygðar, probity*, *Fms.* vi. 58; *líð ok d. (help and faithful service) góðs drengs, 227*; *fyrir sína dygð, for his faithfulness*, vii. 158. **β.** in mod. eccl. writers the Lat. *virtus* is rendered by *dygð*, *Vidal., Pass., etc.*; *ó-dygð, wickedness*. **γ.** *virtue*, of an inanimate thing, of a tree, *Stj.* 256. **COMPS:** *dygðar-lauss*, adj. *wicked*, *K. Á.* 230: *bad*, 24. *dygðar-leysi*, n. *faithlessness, wickedness*, *Stj.* 487, *Bs.* i. 40. *dygðar-maðr*, m. a *trusty man*, *Grett.* 147 A. *dygðar-verk*, n. *faithful work*, *Mar.*: cp. *dugr, dugnaðr.*